Sentir les llengües malgrat les fronteres o sentir les llengües gràcies a les fronteres?

Feel the languages despite the borders, or feel the languages thanks to the borders?

Francesc Feliu Torrent
Universitat de Girona
Institut de Llengua i Cultura Catalanes
francesc.feliu@udg.edu

Received: 6.IV.2013
Accepted: 6.IV.2013

Abstract

The present paper is an introduction to the articles that make up the special issue entilteled *Language, borders and feelings*. All works are rooted in an interdisciplinary seminar held at the University of Palermo in December of 2012. This introduction explains the main ideas of each paper and their interrelationships. Moreover, there are explained the approaches of a research project in progress and the context in which it is developed. Therefore, this introduction emphasizes the ambivalent nature of boundaries in regard to generate the feelings associated with languages.

Key words: Languages, boundaries, linguistic feelings, identity, social representations.

Resum

Aquest treball serveix de presentació dels articles que vénen a continuació i que conformen un dossier monogràfic sobre *Llengües, fronteres i sentiments*. Tots aquests treballs tenen el seu origen en un seminari interdisciplinari celebrat a la Universitat de Palerm. S'exposen les principals línies argumentals dels treballs, les relacions entre ells, i s'expliquen també els plantejaments del projecte de recerca en curs que constitueix el punt de partida de les reflexions efectuades i el marc en què s'han desenvolupat. Es posa de relleu el caràcter ambivalent de les fronteres pel que fa a la generació dels sentiments associats a les llengües.

Mots clau: Llengües, fronteres, sentiments lingüístics, identitat, representacions socials.

Ianua. Revista Philologica Romanica
Vol. 13, issue 1 (2013): 1–7
ISSN 1616-413X
http://www.romaniaminor.net/ianua/

© Romania Minor

BDD-A5305 © 2013 Romania Minor
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 12:49:36 UTC)

El dossier que segueix a continuació recull, amb petites adaptacions, algunes de les aportacions que diversos estudiosos de la història social de les llengües i de la psicologia social vam fer durant el seminari de reflexió mantingut a l'Università degli Studi di Palermo, els dies 18 al 21 de desembre de 2012, sota el títol *Llengües, fronteres, sentiments*.[1] Hi vam confluir investigadors de les universitats de Girona, de Nàpols (Federico II), de la Basilicata i de Palerm per reflexionar bàsicament sobre les vinculacions existents entre les llengües i els sentiments, ben sovint condicionades per l'existència de fronteres, de diversa mena i intensitat, que marquen punts d'inflexió inqüestionables en la percepció que acaben tenint els parlants de la pròpia llengua i de la dels altres.

S'ha parlat molt de la necessitat de les fronteres o límits com a condició necessària perquè es pugui produir i processar el coneixement.[2] En l'àmbit de la ciència lingüística, el concepte de frontera ha pres tradicionalment un caràcter territorial o geogràfic, generalment relacionat amb els límits de la llengua, d'un dialecte, o amb l'àrea d'extensió d'un determinat tret lingüístic, i es vincula als conceptes de domini lingüístic, diatopia, isoglossa. Certament, aquesta mena de fronteres són indispensables per a la concreció i la definició de les llengües i de totes les altres entitats lingüístiques però l'objectiu de la nostra reflexió no eren pas aquestes fronteres. Pensàvem més aviat en altres tipus de delimitacions, de caràcter polític o social, que s'han sobreposat històricament a les realitats lingüístiques i han estat, en bona mesura, responsables de les derives històriques que han pres les llengües, de les actituds lingüístiques diverses dels seus parlants, de l'extensió d'idees o de percepcions contraposades sobre la llengua compartida, de les configuracions identitàries que, a partir de la llengua, s'han acabat establint.

Les fronteres a què faig referència poden ser absolutament convingudes i públicament establertes —com ho serien, per exemple, les línies frontereres dels estats, que ben sovint migparteixen realitats lingüístiques compartides—, o de naturalesa estrictament cognitiva o mental —individual, per tant, encara que amb mecanismes de propagació col·lectiva—, com les que s'estableixen inadvertidament entre alguns parlants natius i els sobrevinguts a la llengua, posem per cas. Solen ser contingents —històriques—, per bé que prenen sovint un caràcter essencial, conformador de les realitats lingüístiques. El que ens interessa és que tota aquesta mena de fronteres desvetllen i vinculen als usos lingüístics dels parlants un nombre important de sentiments, o impulsos emocionals, que no hauríem de defugir si ens plantegem estudiar i entendre com funcionen socialment les llengües i per què els seus usuaris reaccionen i es comporten de la manera que ho fan.

[1] Seminari amb el finançament de l'Institut Ramon Llull, i que s'emmarca dins el projecte de recerca de la Universitat de Girona: *Sobre los territorios de la lengua: La frontera franco-española en la historia de la lengua y de la identidad catalanas* (Ref.: FFI2011-27361), finançat pel Ministeri de Economia i Competitivitat, dirigit per jo mateix.

[2] Vegeu sobretot els treballs clàssics dels cognitivismes: Vygotski, Piaget, Bruner, etc.

© Romania Minor
http://www.romaniaminor.net/ianua/

BDD-A5305 © 2013 Romania Minor
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 12:49:36 UTC)

El component emocional, que resulta indestriable de la possessió de les llengües,[3] sobretot quan parlem de llengües que han sofert un procés històric d'elaboració formal i l'atribució de valors culturals i identitaris pròpia dels estadis d'institucionalització, centra el primer dels treballs aplegats, a càrrec de Josep Maria Nadal. Es tracta d'intentar posar les bases teòriques i conceptuals per a un treball que els estudiosos de les llengües hauríem d'endegar amb una certa urgència. Nadal planteja la llengua com a *Rifugio d'emozioni collettive, speranza di continuità*, amb l'objectiu d'identificar i acotar un fenomen que intueix fonamental en la dinàmica històrica de les llengües. Naturalment, les emocions lingüístiques dels individus no es limiten a la pròpia llengua, ni s'activen només en relació amb una sola llengua, per bé que la llengua primera de cada parlant sembla ser el principal catalitzador de la càrrega emocional, que es vincularia a la transmissió del llegat cultural de la comunitat i a la mateixa voluntat de transcendència dels individus, més enllà de les limitacions temporals de la vida física. La catalogació i la delimitació de les emocions lingüístiques, contrastant les que poden manifestar els parlants de diferents tipus de llengües —llengües més o menys elaborades, més o menys amenaçades, més o menys difoses—, esdevé una necessitat objectiva per a la qual els lingüistes i els filòlegs no posseïm, encara, una base metodològica suficient.

Segueixen aquest treball introductori dues aportacions més, també de caràcter teòric, que se centren en la rellevància de les llengües com a element conformador de les identitats humanes. Pilar Monreal i Santiago Perera es pregunten si *¿Nos definimos por lo que sentimos o por lo que hablamos?* En el context d'una reflexió eminentment metodològica que té com a punt central la construcció de la identitat. Acceptant d'entrada la connexió entre els usos lingüístics i els sentiments individuals o col·lectius, i adoptant la perspectiva i els procediments de la psicologia social, es plantegen si són veritablement les llengües allò que determina les identitats o són més aviat els sentiments que s'hi relacionen. També reflexionen sobre la necessitat de construir les identitats per oposició i, per tant, sobre la necessitat de percebre fronteres i la inevitabilitat de les discriminacions entre individus i entre grups. Giuseppe Paternostro i Vincenzo Pinello aborden la qüestió de la representació social de les identitats i el paper instrumental de les llengües —elaborades— en aquesta comesa. *Costruire e rappresentare l'identità. La linguistica come mediatrice fra politiche identitarie e identità del parlante* posa de manifest la funció fonamental que els correspon a les disciplines lingüístiques a l'hora de gestionar adequadament l'articulació de les comunitats, i la importància extraordinària de les llengües, més enllà de les necessitats comunicatives, com a objectes «polítics» i elements de representació, tant individuals com col·lectius.

Els dos treballs que vénen a continuació comparteixen en bona mesura aquests plantejaments i ens proposen exemples ben interessants de com la llengua o la varietat lingüística associada al seu territori de procedència condiciona

[3] De fet, és sabut que determinades llengües, ja perdudes o mai posseïdes, han pogut seguir provocant fortes reaccions emocionals en els subjectes, com ara l'enyorament del jiddisch dels avantpassats de què parlen Kafka o Perec (Nadal 2012, 10–11).

BDD-A5305 © 2013 Romania Minor
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 12:49:36 UTC)

profundament la identitat dels individus desplaçats i de les seves famílies, i estableix fronteres mentals sense les quals no es pot entendre llur capteniment lingüístic i social. Essent els moviments poblacionals un dels trets més característics del nostre segle, la consideració dels casos adduïts pren una rellevància notòria. Narcís Iglésias —*La llengua com a espai profà, la llengua com a espai sagrat*— s'endinsa en l'anàlisi de la vinculació entre el territori, la llengua i la identitat en les anomenades *narratives del desarrelament* a la Catalunya contemporània. L'exili polític de molts catalans després de la Guerra Civil espanyola, ofereix abundants testimonis escrits que, sobretot quan no es tracta de les personalitats més notables del món literari o polític, resten encara poc coneguts i han estat poc o gens explotats pel que fa a l'anàlisi sociològica dels ressorts i les actituds envers la llengua i la cultura. Margherita Di Salvo circumscriu el seu treball a la constatació pràctica de fronteres mentals, poc perceptibles, entre individus que viuen en un entorn lingüístic que no és el seu originari, encara que s'hagin desplaçat *dins* la mateixa llengua, i evidencia la pervivència d'uns certs lligams identitaris entre parlants que comparteixen una mateixa comunitat d'origen. El treball *Frontiere immaginate: contatti e identità complesse nelle migrazioni interne*, parteix del buidatge d'un seguit d'entrevistes qualitatives realitzades a parlants napolitans d'origen més meridional, que expressen valoracions ben significatives respecte del seu dialecte originari, del dialecte napolità amb què conviuen i de la llengua italiana comuna, que tots ells dominen.

El darrer bloc d'aquest dossier se centra en les circumstàncies, ben particulars, de la llengua catalana en la part del seu territori que pertany a l'estat francès. L'existència de la frontera política estatal que separa, des del segle XVII, aquest territori de la resta del domini lingüístic ha propiciat, a banda de diverses conseqüències d'ordre sociolingüístic, la configuració d'una identitat lingüística prou diferenciada, malgrat el reconeixement inequívoc dels parlants en la llengua catalana. D'altra banda, la crítica situació actual del català en aquella zona, explicable per les polítiques lingüístiques de l'estat francès i pels nombrosos moviments poblacionals, de procedència interior o exterior, que s'hi han produït, la converteix en un camp de treball ben idoni per experimentar-hi la complexitat del fet lingüístic i per observar-hi la diversitat de connexions emocionals possibles amb la llengua històrica del país. L'estroncament prou recent de la transmissió familiar de la llengua catalana, les diverses iniciatives de recuperació —amb diferents nivells de compromís identitari—, l'equiparació de la reivindicació lingüística amb la d'altres elements tradicionals, etc., ofereixen un terreny extraordinàriament interessant per analitzar les vinculacions emocionals dels individus amb una llengua que, perduda o no, recuperada o no —i en quins termes—, reconeguda o no, segons els casos, es troba avui en un punt d'inflexió inequívoc.

El treball d'Olga Fullana, sobre *La llengua i la identitat catalanes a la Catalunya esdevinguda francesa*, ressegueix amb detall les claus històriques que expliquen la situació actual i permet contextualitzar adequadament les dades que aporten els dos treballs que segueixen. El primer, de Natàlia Carbonell i Gemma Albiol, aborda, a partir de diversos casos d'estudi concrets, i usant la metodologia de les entrevistes no dirigides, el problema de *La transmissió del català en la*

© Romania Minor
http://www.romaniaminor.net/ianua/

BDD-A5305 © 2013 Romania Minor
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 12:49:36 UTC)

Catalunya francesa, justament allà on avui es produeix o deixa de produir-se: en el si de les famílies i en l'entorn escolar. Les respostes i els posicionaments dels entrevistats, classificats de forma pertinent en les diferents generacions familiars i en les diverses tipologies escolars, són només un avançament d'un treball que s'està realitzant, però aporten elements de reflexió ben rellevants. Aquest és també el cas del segon treball de Mercè Mitjavila —*Escriure en català avui a la Catalunya del Nord*—, que ens acosta al fet literari com a símptoma i reflex de la vitalitat de la llengua i també de les associacions emocionals que avui s'hi produeixen. Perquè, precisament, els sentiments que els provoca la llengua han esdevingut, per als pocs autors que ara opten per la creació literària en la llengua històrica del país, un tema literari, un recurs retòric, una raó per a la mateixa concreció formal dels models lingüístics que utilitzen.

He dit, de les darreres aportacions, que són només un avançament d'un treball més ambiciós que s'està realitzant. En realitat es tracta del projecte de recerca que va motivar el seminari de Palerm i totes les aportacions recollides en aquest dossier: una proposta de treball que el grup d'investigació en Història de la llengua de la Universitat de Girona va iniciar a principis de 2012, i que ara tot just comença a produir els primers resultats. L'objectiu principal del projecte és identificar i descriure els efectes que ha tingut, al llarg del temps, la implantació d'una frontera estatal —la frontera entre els estats espanyol i francès— en una llengua —el català— i en una identitat compartides, en principi, a banda i banda d'aquesta frontera. L'interès teòric d'aquesta mena d'investigacions ens sembla inqüestionable, en un moment en què les identitats nacionals europees estan en qüestió per la complexitat de les societats i dels referents culturals i en què la coexistència de llengües —el multilingüisme— ha esdevingut inevitable arreu. Abans del món d'avui, el conflicte lingüístic i identitari s'havia produït a Europa, bàsicament, entre els estats que pretenien ser nacionals i les nacions sense estat que s'hi trobaven incorporades; el coneixement dels mecanismes, dels efectes, de la percepció per part dels individus de tots aquests processos, ens pot proporcionar elements d'orientació valuosos per a la gestió més convenient de l'Europa del segle XXI.

El projecte s'estructura en tres àmbits de treball: 1) Les idees transmeses sobre la llengua —degudes bàsicament a la labor dels lingüistes i erudits que s'han ocupat de la llengua i han estat, en bona mesura, responsables que sigui allò que és;[4] 2) La interferència lingüística —històricament, de les llengües estatals sobre el català, però avui també amb altres direccions; i 3) Els sentiments lligats a la llengua que experimenten els parlants. Hauríem pogut afrontar també altres temes, però les possibilitats de l'equip ens aconsellaven seleccionar uns pocs àmbits, i assegurar que resultaven del tot rellevants.

L'estudi de les idees sobre la llengua passa per una anàlisi crítica dels principals treballs de lingüistes i filòlegs que delimiten i legitimen la llengua catalana

[4]El grup d'Història de la llengua de la Universitat de Girona parteix sempre del supòsit que les llengües són essencialment construccions històriques efectuades a partir d'unes afinitats en els sistemes lingüístics parlats en territoris que, per determinades circumstàncies, també s'han anat articulant socialment i políticament (Nadal 2005; 2007).

BDD-A5305 © 2013 Romania Minor
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 12:49:36 UTC)

com a llengua natural o pròpia del territori.[5] En aquesta anàlisi interessa veure-hi, especialment, el grau d'inserció de la llengua territorial en la cultura oficial de cada estat, la consideració per part dels estudiosos de fins a quin punt la llengua pertany o no al patrimoni estatal. Una altra qüestió rellevant, pel que fa a l'estudi de les obres filològiques de referència sobre el català, és la presència en aquestes obres de *l'altra banda* de la frontera: les referències a la part de la llengua que perviu en l'altre estat i, en conseqüència, la perspectiva completa del domini lingüístic en les reflexions, la vinculació amb els filòlegs i els erudits de més enllà dels límits polítics, etc.

La interferència lingüística és segurament un dels fenòmens lingüístics més coneguts —potser el més antigament documentat—, però poques vegades es pren com a objecte d'estudi en ell mateix.[6] Es tracta però d'una qüestió determinant a l'hora d'estudiar la superposició d'un estat, que té en la llengua un dels atributs de representació més potents, a una altra realitat lingüística preexistent. En el nostre projecte intentem resseguir i sistematitzar les diferents vies gramaticals de la interferència lingüística de la llengua del poder i, volem valorar-ne l'ús i la intensitat, acompanyant l'observació de determinats *paisatges lingüístics* actuals que resulten especialment explícits en aquest sentit.[7] També ens proposem d'organitzar una base de dades a partir dels fenòmens d'interferència lingüística documentats en el català.

Pel que fa a l'estudi dels sentiments lligats a la llengua, la zona de la Catalunya del Nord, per les circumstàncies crítiques que hi afecten avui la subsistència de la llengua catalana, esdevé, com s'ha explicat abans, un camp de treball d'excepcional interès. La transmissió de la llengua estroncada en el si de les famílies, però la presència alhora d'un activisme cultural notable en defensa del patrimoni cultural autòcton, i la constatació d'una identitat complexa, forjada a través d'una lenta penetració dels mecanismes identitaris de l'estat francès, són elements que ens han portat a centrar en aquest territori els treballs d'aquest àmbit. L'objectiu final és elaborar una classificació tipològica dels sentiments associats a la llengua —o a les diverses llengües-tipus que poden ser presents en la comunitat: llengua familiar, llengua pública, llengua pròpia del territori, etc.— i, alhora, un marc teòric que permeti incorporar els sentiments en les anàlisis sociolingüístiques, cosa que considerem un pas endavant inequívoc en la nostra disciplina. Naturalment, el treball que es planteja requereix d'una manera necessària la interdisciplinarietat, per la qual cosa s'han incorporat experts de l'àmbit de la psicologia i d'altres ciències socials en l'equip de treball.

Les circumstàncies que concorren en la llengua catalana, pel que fa als efectes d'una frontera interestatal que migparteix el seu domini històric, no són

[5] En alguns casos caldrà editar textos —sobretot de la banda nord-catalana— que han romàs inèdits o mal transmesos, per poder-ne fer un objecte d'estudi fiable.

[6] Resulta encara orientador un treball de Gusmani (1987) inclòs en el volum sobre *Linguistica storica* de Romano Lazzeroni.

[7] El concepte de paisatge lingüístic (*linguistic landscape*) ha estat utilitzat per alguns sociolingüistes per emfasitzar la presència pública del multilingüisme —sobretot a partir dels treballs de Spolsky & Cooper (1991) sobre les llengües d'Israel. Es tracta d'enregistrar i descriure la presència de diferents llengües i de diferents graus de formalitat lingüística en un mateix espai físic, per exemple una via pública, per treure'n conclusions de caràcter sociolingüístic.

© Romania Minor
http://www.romaniaminor.net/ianua/

BDD-A5305 © 2013 Romania Minor
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 12:49:36 UTC)

pas exclusives ni excepcionals. De fet, arreu d'Europa trobem casos i situacions semblants: l'alemany d'Alsàcia i Lorena, o de les zones germanòfones de Polònia, Txèquia o Dinamarca; l'occità de les *Valadas* italianes; l'hongarès a Romania, Sèrbia o Eslovàquia, etc. Això ens fa pensar que aquest tipus de treball que plantegem per al català seria perfectament extensible i aplicable a d'altres llengües i territoris, i que probablement les dades i la casuística que es podrien recollir aportarien encara més llum a les conclusions que en trauríem. No renunciem, doncs, a poder ampliar en el futur els termes del nostre projecte, amb la participació d'altres equips d'investigació que s'interessin per dur a terme una recerca d'aquestes característiques.

Fronteres lingüístiques, fronteres d'estat o fronteres més o menys perceptibles en les capacitats i en els usos lingüístics dels individus i de les comunitats, en definitiva, esdevenen elements indispensables per a una reflexió acurada sobre el fet lingüístic i sobre la seva evolució històrica. La qüestió que centrava, al capdavall, el seminari de Palerm i tots els treballs recollits en aquest dossier —la vinculació de sentiments a les llengües per part de la gent que les coneix i que les utilitza, o no—, la intuïm estretament lligada a la percepció de fronteres d'alguna mena, sense les quals probablement no es desencadenarien els vincles emocionals que constatem. És per això que, a l'hora de presentar els treballs que segueixen, he volgut explicitar l'ambivalència del concepte de frontera amb què treballem. Les llengües probablement no podrien ser, ni recollir totes les atribucions identitàries i culturals que solen acumular, sense els límits que la història ha conformat i, alhora, els parlants sentim com a problemàtica la modificació d'aquestes delimitacions quan altres col·lectius lingüístics o socials que no són el nostre les posen en qüestió. Les llengües les sentim profundament malgrat les fronteres, però també gràcies a les fronteres.

Referències

Gusmani, Roberto (1987): «Interlinguistica.» In: *Linguistica storica* [A cura di Romano Lazzeroni]. Roma: La Nuova Italia Scientifica), 87–114.

Nadal, Josep Maria (2005): *La llengua sobre el paper*. Girona: CCG Edicions.

Nadal, Josep Maria (2007): *Las mil y una lenguas*. Bellcaire d'Empordà: Aresta.

Nadal, Josep Maria (2012): *«I si escric llengua, veus?, el dolor em trenca l'ànima.» Per què vivim les llengües amb tanta passió?: Discurs llegit en la sessió inaugural del curs 2012–2013*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. URL: <http://www.iec.cat/activitats/documents/lli%C3%A7o_inaugural.pdf>.

Spolsky, Bernard; Cooper, Robert (1991): *The Languages of Jerusalem* Oxford: Oxford University Press.

Francesc Feliu Torrent
Universitat de Girona
Facultat de Lletres
Plaça Ferrater Mora, 1
E-17071 Girona
Catalunya, Espanya

Ianua 13, issue 1 (2013)
ISSN 1616-413X

BDD-A5305 © 2013 Romania Minor
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 12:49:36 UTC)